

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА КАТЕГОРІЇ «ПУБЛІЧНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ІНТЕРЕС»

О. С. КАРПОВА,

*аспірантка кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

Проведено комплексне дослідження правових категорій «інтерес», «публічний екологічний інтерес», розглянуто науково-теоретичні підходи до розуміння публічних екологічних категорій, визначення їх місця в екологічному праві. Здійснено спробу сформулювати теоретичні висновки та науково обґрунтувати пропозиції з удосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: екологічне право, екологічне законодавство, державна екологічна політика, інтерес, публічний екологічний інтерес.

Сьогодні стан довкілля в Україні є досить екологічно критичним. Знищення навколишнього природного середовища відбувається внаслідок вирубування лісів, розорювання земель з подальшою зміною їх цільового призначення, осушення або обводнення територій, що, у свою чергу, негативно відбивається на житті і здоров'ї суспільства. Тривалість життя людей у країні зменшується, що зумовлено антропогенним технічним навантаженням на довкілля, яке в декілька разів перевищує показники в інших розвинених державах світу. Усі ці чинники впливають на формування публічних екологічних інтересів, без яких неможливо забезпечити дійову реалізацію індивідами сучасної екологічної політики.

Екологічна політика в Україні здійснюється в межах реалізації екологічної функції держави й ґрунтується на публічних екологічних інтересах. Необхідність адекватного врахування останніх при виконанні нею своєї екологічної функції ґрунтується на належності природних ресурсів

Українському народові та на праві кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Головна екологічна функція держави охоплює діяльність з розпорядження в інтересах суспільства використання природних ресурсів, спрямовану на забезпечення раціонального користування ними з метою попередження їх виснаження й деградації якості довкілля, а також охорони екологічних прав та інтересів громадян. Вона полягає в забезпеченні збалансованого співвідношення екологічних та економічних інтересів соціуму, публічних і приватних екологічних інтересів, пов'язаних з наданням необхідних гарантій для реалізації та захисту прав людини на безпечне для життя навколишнє природне середовище.

Терміном «інтерес» науковці досить широко оперують не лише в правовій науці. Він став предметом досліджень фахівців у галузях філософії, соціології, економіці тощо. Слід зазначити, що «інтерес» – це загальнонаукова категорія. Науково-теоретичне підґрунтя для подальшого вивчення саме правової категорії «інтерес» становлять праці вчених з питань теорії права, філософії, соціології та ін. У процесі опрацювання обраної тематики було проаналізовано роботи таких українських і зарубіжних правників із цивільного, екологічного, земельного і природоресурсного права, як С. О. Боголюбов, М. І. Васильєва, А. П. Гетьман, О. К. Голиченков, С. В. Михайлов, О. В. Малько, В. В. Петров, В. К. Попов, В. С. Шахов, Ю. С. Шемшученко та ін.

Метою статті є вивчення правової природи публічного екологічного інтересу, визначення його місця в екологічному праві та обґрунтування наукових пропозицій щодо подальшого розвитку законодавства в цьому напрямку. Для досягнення цієї мети було визначено основні завдання, а саме: а) дослідити науково-теоретичні підходи до розуміння поняття «публічний екологічний інтерес»; б) проаналізувати складники державної екологічної політики; в) розглянути системи норм національного законодавства в зазначеній царині; г) сформулювати теоретичні висновки й науково обґрунтувати пропозиції з удосконалення правового регулювання публічних екологічних інтересів.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. етимологічний зміст слова «інтерес» розглядається як: а) увага до кого-, чого-небудь, зацікавленість кимось, чимось; цікавість, захоплення; б) вага (значення); в) те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; г) прагнення, потреби; д) те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам; е) вигода, користь, зиск. У загально-соціологічному значенні цей термін розуміється як об'єктивно існуюча й суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, мотив, стимул, збудник, спонукання до дії. У психології – як ставлення особистості до предмета як до чогось для неї цінного, такого, що притягує. В юридичних актах термін «інтерес» з урахуванням його етимологічного, загально-соціологічного й психологічного значення вживається як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами [13].

Категорія «інтерес» – багатопланове, поліфункціональне явище. Статті Конституції України наголошують на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я й моральності населення, політичних, економічних, соціальних і культурних інтересах, інтересах суспільства, усіх співвітчизників, окремого громадянина, держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ і міст тощо й підкреслюють необхідність їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36) та захисту (ст. 44) [3]. У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 39 наводиться дефініція поняття «національні інтереси»: це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [11]. У Митному кодексі України від 07.06.2012 р. міститься окрема норма права присвячена митним інтересам як різновиду інтересам національним. У його ст. 6 зазначається, що митні інтереси є національними інтересами України, забезпечення та реалізація яких досягається

шляхом здійснення державної митної справи [6].

Є сенс зробити висновок, що в законодавстві існують різноманітні підходи до трактування правової категорії «інтерес». Як бачимо, у вітчизняному законодавстві зроблені певні спроби навести дефініцію зазначеної категорії, але навряд чи їх можна вважати вдалими. Зважаємо, що лише повноцінний аналіз останнього у цій сфері дозволить підвести під це поняття необхідну теоретичну базу, що надасть змогу в умовах становлення й реформування українського суспільства правильно окреслити місце інтересу серед інших правових явищ, відкриє нові можливості його застосування на практиці.

Кожна юридична наука, залежно від її мети, предмета та методу правового регулювання, має власне уявлення про інтерес, а тому одноставної, незважаючи на загальну науковість категорії, що розглядається нами, її фундаментальність для теорії права та ін., вченими так і не вироблено. Різноманітні твердження зумовили й різний підхід до з'ясування сутності та змісту інтересу, що, звичайно, впливає на формулювання цього поняття. Основним питанням і досі залишається визначення правової природи екологічного інтересу.

У науковій юридичній літературі наводяться три підходи до розуміння правової природи останнього як явища об'єктивного, суб'єктивного й такого, що поєднує в собі форми як суб'єктивного, так і об'єктивного.

До представників об'єктивної теорії інтересу можна віднести С. М. Братуся, Г. М. Гака, Г. Є. Глезермана, Р. Є. Гукасяна, Г. В. Мальцева, Д. М. Чечотата, Н. А. Шайкенова та ін. Вони обстоюють об'єктивність інтересу, наголошуючи на тому, що його змістом є об'єктивні потреби, зумовлені умовами суспільного життя, і які можуть існувати навіть не будучи усвідомленими суб'єктами. Факт же усвідомлення об'єктивно зумовлює закономірний процес. Так, Г. Є. Глезерман обґрунтовує тезу про те, що «інтерес – це явище, пов'язане виключно з буттям предмета, що не зводиться до свідомості і волі» [7, с. 20]. Інтерес формується під впливом матеріального

світу, умов життя суб'єкта, його середовища в системі суспільних відносин.

Прихильники другого підходу (С. М. Кожевников, Є. С. Кузьмін, В. А. Кучинський, О. А. Лукашева, А. А. Чунаєва) вважають інтерес суб'єктивною категорією і розглядають його як відповідний стан свідомості, психологічну рису особистості, що виявляється у спрямованості людини на задоволення своїх бажань. Інтерес не виникає без усвідомлення його суб'єктом. Публічний інтерес – прийнята форма свідомого спонукання, що виявляється у формі бажань, намірів і прагнень [4, с. 15-16]

Послідовники суб'єктивно-об'єктивного підходу (А. І. Єкимов, А. Г. Здравомислов, Д. А. Керимов, М. І. Матузов, Г. О. Свердлик, В. Ф. Сіренко, Р. С. Халфіна) намагаються поєднати у трактуванні інтересу суб'єктивні й об'єктивні моменти. Вони вважають, що джерелом виникнення останнього є матеріальні потреби людей, а в процесі його усвідомлення та реалізації – людська свідомість. Одним із перших представників цієї пропозиції слід назвати В. Г. Нестерова. «Інтерес, – пише він, – явище суспільне, яке становить собою єдність об'єктивного й суб'єктивного, оскільки, з одного боку, він має матеріальні засади (об'єктивно існуючі потреби особистості, групи, суспільства), а з іншого – завжди так чи інакше, правильно чи неправильно віддзеркалюється у свідомості й оформлюється у виді певних думок» [8, с. 23]. А. Г. Здравомислов, погоджуючись з таким висновком, доповнює його й розвиває, стверджуючи, що «інтерес не зводиться ні до потреб, ні до цілей, а розглядають ці обидва явища як діалектичну єдність, як єдність об'єктивного й суб'єктивного» [2, с. 5].

Існує також думка, що неможливо поєднати в інтересі об'єктивне й суб'єктивне, тому що він сам по собі має двояку природу: належить до сфери суспільного життя (об'єктивний інтерес) й існує у свідомості людей (суб'єктивний інтерес). Тому неправильно поєднувати в одному понятті два самостійних явища, а значить, і неможливо дати якимсь єдине поняття інтересу [5, с. 76].

У наукових юридичних літературних джерелах існує декілька провідних

точок зору щодо правової природи інтересу екологічного. На переконання В. В. Петрова, екологічні інтереси – це об'єктивно існуючі потреби людини в чистому, здоровому, продуктивному навколишньому природному середовищі, що забезпечує біологічний режим життя [9, с. 557]. З його твердження випливає, що екологічні інтереси та екологічні потреби є тотожними, хоча, вважаємо, це є не зовсім вдале переконання. Екологічні потреби та екологічні інтереси хоча й перебувають між собою в тісному зв'язку, але вони не є тотожними. Це цілком самостійні категорії. Більшість науковців визнають, що вказані правові конструкції співвідносяться як форма і зміст, а тому можна стверджувати, що екологічні інтереси виступають формою реалізації екологічних потреб.

Розглядаючи категорію «інтерес» як усвідомлене ставлення людини до природного ресурсу як до чогось цінного, завдяки чому задовольняються її потреби, та як суб'єктивну категорію, то не можна не визнати, що об'єктивні потреби можуть розглядатися лише як об'єкт інтересу, але не як сам інтерес.

На нашу думку, В. К. Попов запропонував більш аргументоване і влучне тлумачення досліджуваної правової категорії: це об'єктивно існуюче особливого роду ставлення соціальних суб'єктів до екологічних потреб та інших екологічних умов життя, що забезпечують їм нормальну життєдіяльність й екологічну рівновагу в навколишньому природному середовищі [10, с. 422]

На думку В. С. Шахова (який, до речі, підтримує позицію В. К. Попова), під екологічним інтересом варто розуміти об'єктивно зумовлене ставлення суб'єктів права до своїх екологічних потреб та умов життя, які забезпечували б їм належну життєдіяльність та екологічну рівновагу в навколишньому природному середовищі. Правознавець підкреслює, що екологічні інтереси в суспільних правовідносинах полягають не тільки в охороні довкілля, а й в інтенсивному користуванні природними об'єктами для сталого економічного й соціального розвитку соціуму [1, с. 214].

Цікавою, хоча й суперечливою, уявляється позиція М. І. Васильєвої, яка, ґрунтуючись на дослідженнях публічних інтересів у філософії, теорії права і в

адміністративному праві, розглядає екологічний інтерес як публічно-правовий вимір змісту суб'єктивного права громадян на безпечне довкілля, підкреслюючи при цьому, що інтерес виступає виключно як публічний. На її думку, публічні екологічні інтереси стосуються всього суспільства, його соціальних груп та окремих громадян щодо підтримання довкілля належної якості, що забезпечує життя, здоров'я людини, її майбутніх поколінь, сприяє справедливому розподілу благ, які отримуються від використання природних ресурсів, становлять основу діяльності населення країни, які збалансовані з потребами економічного зростання, опосередковані правом, охороняються й гарантуються державою [14, с. 15].

Дослідниця розглядає інтерес виключно як публічний, що, на наше переконання, обґрунтувати досить складно. Адже громадяни, як суб'єкти екологічних прав, можуть мати особистий екологічний інтерес, що ґрунтується не тільки на публічних екологічних інтересах, а й на нормах моралі. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплено низку прав, зміст яких складає саме інтерес екологічний: це і вільний доступ до інформації про стан довкілля, і право об'єднуватись у громадські природоохоронні формування, й одержання екологічної освіти та ін. [12]. Публічний екологічний інтерес – це, в першу чергу, ставлення суспільства до питань безпечного навколишнього природного середовища для його теперішніх і майбутніх поколінь, що ґрунтується на особистих екологічних інтересах, враховує їх, а завдяки їх взаємодії та розумному співвідношенню й встановлюється баланс зазначених правових категорій.

Ми підтримуємо точку зору щодо розуміння правової природи публічного екологічного інтересу як об'єктивного явища. Він формується під впливом матеріального світу, умов життя суб'єкта, його становища в системі суспільних відносин. Отже, інтерес існує незалежно від суб'єкта. Останній же може усвідомлювати цей інтерес або ні. Але навіть при усвідомленні цей образ не є інтересом, а може стати ним тільки якщо збігатиметься з екологічною потребою людини.

З нашої точки зору, об'єктивність конструкції «публічний екологічний інтерес» підтверджується ще й тим змістом, який вкладає в неї законодавець. Наприклад, у преамбулі до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» міститься посилання на те, що цей правовий акт визначає правові, економічні та соціальні підвалини організації охорони довкілля в інтересах нинішнього й майбутніх поколінь [12]. Можна зробити висновок, що виникнення екологічних інтересів (а відповідно і їх можливість бути об'єктом правової охорони) випереджає в часі появу на світ самої особи. А ще більше часу мине до моменту, коли ця особа як носій права почне усвідомлювати ці інтереси. Ця норма права дублюється і в інших екологічних законодавчих актах.

Безумовно, суб'єктові належить усвідомлювати свій публічний екологічний інтерес, який має місце саме на стадії реалізації. Усвідомлення – це виникнення в індивіда певних стимулів, спонукань до дій, а їх реалізація – це досягнення мети, отримання бажаного результату. Відокремлений інтерес викликає спонукання і стимули, є відображенням у свідомості людей їх інтересу. Тому доцільно вести мову про те, що публічний екологічний інтерес не породжується свідомістю суб'єкта, а існує у формі його зв'язків з оточуючими умовами, хоча усвідомлення інтересу не доповнює його змісту.

Змістом публічного екологічного інтересу виступає те, що є об'єктивно необхідним для життя і розвитку суспільства, задоволення його життєво важливих потреб, а саме – збереження безпечного для існування живої й неживої природи навколишнього середовища, забезпечення раціонального використання й відтворення природних ресурсів, захисту життя і здоров'я населення. Потрібно також наголосити, що вихідною засадою, що визначає й обумовлює зміст публічного екологічного інтересу, є екологічні потреби, загальні для соціуму й визнані державою пріоритетними. А останні повинні мати засоби реалізації виключно правового характеру, що допускаються в діяльності держави, яка забезпечує публічний екологічний інтерес. Інакше кажучи, досліджувана категорія повинна бути закріплена в законодавстві й

відповідати йому. Публічний екологічний інтерес завжди виражає сутність екологічних суспільних відносин, тобто інтерес – це той об'єктивно існуючий феномен, поява якого зумовлює їх функціонування.

Публічний екологічний інтерес – це об'єктивно зумовлене ставлення до життєво важливих екологічних цінностей Українського народу, визначальних потреб суспільства й держави, що гарантує державний суверенітет, визначає засади державної екологічної політики, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом належного виконання державою своїх екологічних функцій.

У законодавстві необхідно чітко закріпити дефініцію правової конструкції «публічні екологічні інтереси», яка стане визначальною при формуванні сучасної державної екологічної політики та правової доктрини. Безумовно, у процесі подальшої кодифікації екологічного законодавства, а саме при розробленні Екологічного кодексу України, є сенс також визначити пріоритетні публічні екологічні інтереси.

Список літератури:

1. Васильєва М. И. Публичные экологические интересы: проблемы теории / М. И. Васильева // Эколог. право. – 2004. – № 4. – С. 12–20.
2. Здравомислов А. Г. Проблема интереса в социологической теории : моногр. / А. Г. Здравомислов. – М. : Мысль, ЛГУ, 1964. – 74 с.
3. Конституція України від 1996 р. – № 254к/96-ВР [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Костин А. В. Интерес публично-территориальных образований в гражданском праве (окончание) / А. В. Костин // Законодательство. – 2002. – № 4. – С. 15-16.
5. Лавриненко В. Н. Проблемы социальных интересов в ленинизме : моногр. / В. Н. Лавриненко. – М. : Мысль, 1978. – 188 с.
6. Митний кодекс України від 07.06.2012 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
7. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве : моногр. / С. В. Михайлов. – М. : Статут, 2002. – 205 с.
8. Нестеров В. Г. Труд и мораль в советском обществе (Проблемы взаимосвязи) / В. Г. Нестеров. – М. : Мысль, 1969. – 189 с.
9. Петров В. В. Экологическое право России : учеб. / В. В. Петров. – М. : БЕК, 1997. – 557 с.
10. Попов В. К. К вопросу о правовых формах реализации экологических интересов / В. К. Попов // Материалы научн.- практ. конф. – М., 1991. – С. 421–424.
11. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 39 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

12. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 1991 р. № 41 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.

14. Шахов В. С. Екологічні інтереси і права людини / В. С. Шахов // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку : короткі тези допов. та наук. повідом. республ. наук.-практ. конфер., 9-11 листоп. 1995 р. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1995. – С. 214-215.

Карпова Е. С. Юридическая природа категории «публичный экологический интерес».

Проведено комплексное исследование правовых понятий «интерес», «публичный экологический интерес», рассмотрены научно-теоретические подходы к пониманию публичных экологических категорий, определению их места в экологическом праве и предпринята попытка сформулировать теоретические выводы и научно обосновать предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: экологическое право, экологическое законодательство, государственная экологическая политика, интерес, публичный экологический интерес.

Karпова E. S. Legal nature of category «public environmental interests».

In the article the complex research of the legal categories such as «interest» and «public environmental interest» has been conducted, the scientific-theoretical approaches to the understanding of the public environmental categories, definition of their place in the environmental law have been considered. And an attempt to formulate a theoretical findings and evidence-based proposals to improve the existing legislation.

Key words: environmental law, environmental law, the state ecological policy, interest, a public environmental interest.